

УДК 343.163

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.13>

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЗАКОННОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ

Кривоносов Є.А.,

аспірант кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого,

ORCID: 0009-0000-5567-4561

Кривоносов Є.А. Проблеми забезпечення прокурором законності проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

У статті досліджуються проблеми забезпечення законності під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, як різновиду слідчої (розшукової) дії, правовою підставою для проведення якої є постанова прокурора. Автор наголошує, що ця проблематика набуває особливої актуальності в умовах зростання вимог до якості процесуального керівництва прокурора досудовим розслідуванням. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, є однією з найбільш чутливих і складних слідчих (розшукових) дій, оскільки передбачає втручання у сферу посмертної недоторканності людини, зачіпає етичні, релігійні та культурні переконання родичів померлого, а також може мати значний суспільний резонанс. У таких умовах особливої ваги набуває питання дотримання прокурором високих стандартів законності, обґрунтованості та пропорційності при прийнятті рішення про її проведення. Водночас аналіз судової практики свідчить про наявність низки системних проблем, пов'язаних із неналежним оформленням постанов прокурора, недостатньою аргументацією необхідності проведення ексгумації, ігноруванням висновків експертів або передчасністю ініціювання цієї слідчої (розшукової) дії. Такі недоліки створюють ризики визнання отриманих доказів недопустимими, що може суттєво вплинути на результати судового розгляду та ефективність кримінального провадження загалом. Крім того, чинне законодавство не містить чітких критеріїв, які б визначали межі прокурорського розсуду при прийнятті рішення про ексгумацію, а також механізмів врахування позиції родичів померлого, що породжує додаткові правові та етичні колізії. У цих умовах особливої важливості набуває наукове осмислення ролі прокурора як гаранта законності та прав людини у процесі проведення ексгумації, а також вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення якості процесуальних рішень. У статті проаналізовано форми реалізації наглядових повноважень прокурора при прийнятті рішення про проведення ексгумації та під час її здійснення, узагальнено судову практику щодо оскарження постанов прокурорів про відмову у проведенні цієї слідчої дії, виявлено типові проблеми аргументації та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення прокурорської практики в частині обґрунтування постанов про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; прокурор; нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; слідчі (розшукові) дії, огляд, огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією.

Kryvonosov Y.A. Issues of prosecutor's ensuring of legality of conducting an inspection of a dead body in connection with exhumation.

The article examines the problems of ensuring legality during the inspection of a body in connection with exhumation, which is a type of investigative (detective) action carried out on the basis of a prosecutor's ruling. The author emphasises that this issue is becoming particularly relevant in the context of increasing demands on the quality of procedural prosecutor's supervision during pre-trial investigations. A body inspection involving exhumation is one of the most sensitive and complex investigative (detective) actions, as it entails interference with a person's posthumous inviolability, affects the ethical, religious, and cultural beliefs of the relatives of the deceased, and may also generate significant public resonance. Under such conditions, the question of the prosecutor's adherence to high standards of legality, justification, and proportionality when deciding to conduct this procedure becomes especially important. At the same time, an analysis of judicial practice reveals a number of systemic problems related to improper preparation of prosecutorial rulings, insufficient justification for the necessity of exhumation, disregard for expert conclusions, or premature initiation of this

investigative (detective) action. Such shortcomings create risks that the obtained evidence may be deemed inadmissible, which can significantly affect the outcome of court proceedings and the overall effectiveness of criminal justice. Moreover, current legislation does not contain clear criteria defining the limits of prosecutorial discretion when deciding on exhumation, nor does it provide mechanisms for considering the position of the relatives of the deceased, which gives rise to additional legal and ethical conflicts. In these circumstances, scientific reflection on the role of the prosecutor as a guarantor of legality and human rights during exhumation, as well as the development of practical recommendations for improving the quality of procedural decisions, becomes particularly important. The article analyses the forms of exercising prosecutorial supervisory powers when deciding on exhumation and during its execution, summarises judicial practice regarding appeals against prosecutorial refusals to conduct this investigative action, identifies typical problems in reasoning, and formulates proposals for improving prosecutorial practice in substantiating rulings to conduct a body inspection in connection with exhumation.

Key words: criminal proceedings; pre-trial investigation; prosecutor; supervision over compliance with the law during pre-trial investigation; investigative (detective) actions; inspection; body inspection in connection with exhumation.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення (ст. 237 КПК). Залежно від об'єкта розрізняють такі види огляду: місцевості, приміщення, речей, документів, комп'ютерних даних (ч. 1 ст. 237 КПК), місця вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 520 КПК), огляд трупа (ст. 238 КПК) та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК) [1]. Особливістю останнього виду огляду є те, що правовою підставою його проведення виступає постанова прокурора. У зв'язку з цим наглядові повноваження прокурора-процесуального керівника при проведенні цього різновиду слідчої (розшукової) дії (далі – СРД) можуть реалізовуватися у двох формах, одна з яких є обов'язковою, а інша – факультативною. Обов'язковою формою є визначення прокурором достатніх підстав для проведення СРД, що забезпечує обґрунтованість процесуального рішення. При цьому мають враховуватися як специфіка самої СРД, її мета та фактичні підстави, так і індивідуальні особливості кримінального провадження, у межах якого вона здійснюється. Факультативною формою наглядових повноважень є особиста участь прокурора у проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Реалізація обох форм наглядових повноважень має суттєве значення, оскільки ексгумація є процесуальною дією з підвищеною етичною чутливістю. Вона передбачає втручання у сферу посмертної недоторканності людини та може спричинити значний психологічний і соціальний резонанс для родичів померлого та суспільства загалом.

Саме тому законодавець покладає повноваження щодо прийняття рішення про проведення ексгумації на прокурора-процесуального керівника, який наділений підвищеним рівнем відповідальності за дотримання принципів законності, поваги до людської гідності та пропорційності втручання. Такий підхід забезпечує додаткові гарантії етичної виваженості й обґрунтованості втручання у сферу, що потребує особливо делікатного ставлення. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження специфіки реалізації наглядових повноважень прокурора-процесуального керівника під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення процесуальних повноважень прокурора у кримінальному провадженні, структури його процесуального статусу та особливостей реалізації покладених на нього функцій, у тому числі під час проведення слідчих (розшукових) дій, традиційно перебувають у центрі наукових дискусій і практичних досліджень. Така стійка увага зумовлена як високою актуальністю цих питань, так і їхнім ключовим значенням для забезпечення ефективності кримінального провадження.

У науковій літературі зазначена проблематика знайшла відображення у працях таких дослідників, як М.В. Азарова, Ю.П. Аленін, А.М. Бабошин, Р.С. Брухаль, О.О. Буряк, Л.В. Вигівська, Р.Н. Гасанов, І.В. Гловюк, А.Ю. Гнатюк, В.О. Гринюк, І.В. Єрьоменко, О.В. Капліна, І.В. Канфуї, П.М. Каркач, С.О. Кахновець, І.О. Кісліцина, А.О. Коваленко, М.В. Кокошко, Г.Р. Колесник, О.Б. Комарницька, Ю.В. Коробко, О.Є. Кравченко, Л.Ю. Крігер, І.С. Курбатова, Ю.А. Кушнерик, А.В. Лапкін, С.В. Лупашку, В.В. Луцик, І.О. Мерімеріна, Г.В. Мовчан, Є.С. Немчинов, А.І. Палюх, М.А. Погорецький, О.В. Попович, І.В. Рогатюк, Д.Б. Сергєєва, Г.П. Середа, О.В. Соколов, О.С. Старенький, А.Б. Степанов, А.В. Столітній, В. М. Сущенко, М.П. Тахтаров, М.В. Тішин, А.В. Ткач, О.М. Толочко, Г.Є. Тюрін, О.В. Хавалц, Ю.П. Хить, О.О. Цимбалістенко, Д.М. Чорний, М.В. Чорноусько, К.В. Шевцова, О.О. Шпак, І.І. Шульган, С.О. Шульгін, М.Є. Шумило, В.В. Юрченко, В.М. Юрчишин, Ю.В. Юрчишин, В.В. Юсубов, Я.Т. Яворський, Л.Ю. Янкова, а також багатьох інших

учених, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї проблематики. Водночас питання забезпечення законності під час проведення слідчих (розшукових) дій, рішення про здійснення яких приймаються безпосередньо прокурором з огляду на їх специфічний характер, досі не стали предметом глибокого та системного наукового аналізу. У цьому контексті варто згадати лише монографію В.І. Галагана та М.Й. Кулик, у якої, однак, основну увагу зосереджено переважно на процесуальному порядку проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Натомість питання реалізації наглядових повноважень прокурора-процесуального керівника залишаються фактично поза межами уваги дослідників.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей реалізації наглядових повноважень прокурора-процесуального керівника під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, виявлення проблем забезпечення законності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії та формулювання практичних рекомендацій щодо підвищення обґрунтованості й етичної виваженості процесуального рішення щодо проведення або відмови у проведенні цього виду огляду. Для досягнення поставленої мети у статті передбачено виконання таких завдань: проаналізувати форми реалізації наглядових повноважень прокурора-процесуального керівника при прийнятті рішення про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, та під час безпосереднього проведення цього різновиду огляду; узагальнити судову практику, пов'язану зі скаргами на постанови прокурорів про відмову у проведенні ексгумації, та виявити типові проблеми аргументації; визначити ключові ризики недотримання вимог законності, що можуть призвести до визнання доказів недопустимими; оцінити значення висновків експертів для прийняття рішення про проведення СРД, для своєчасності її проведення та врахування думки родичів у процесі прийняття рішення про ексгумацію; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення прокурорської практики у частині обґрунтування постанов про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу проблем забезпечення законності під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, доцільно окреслити загальні підходи до правової природи цієї слідчої (розшукової) дії та особливостей її процесуального регулювання. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК) [1], має комплексний характер, поєднуючи процесуальні, організаційно-технічні, криміналістичні та етико-правові аспекти, що зумовлює підвищені вимоги до обґрунтованості рішення прокурора про його проведення. Саме тому аналіз специфіки реалізації наглядових повноважень прокурора-процесуального керівника потребує послідовного розгляду низки складових, які здатні забезпечити результативність проведення цієї СРД: підготовчого етапу, процесуального оформлення постанови, участі експертів, своєчасності ініціювання цієї СРД та інших факторів, що впливають на законність і подальшу допустимість отриманих доказів.

Підготовчий етап проведення цієї СРД, зокрема підготовка постанови як обов'язкової форми участі прокурора, відіграє ключову роль, оскільки саме він формує підґрунтя для законного, пропорційного та етично виваженого проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Належне виконання підготовчих дій мінімізує ризики прийняття необґрунтованих рішень, порушення прав учасників провадження та подальшого визнання отриманих доказів недопустимими. На сьогодні в судовій практиці можна зустріти відносно стабільну думку щодо того, що огляд трупа, пов'язаний із ексгумацією, організаційно та технічно належить до складних заходів, тому проведення ексгумації можливе за наявності достатніх відомостей та підстав, які б вказували на таку необхідність [див.: 2; 3]. Вбачається, що такий підхід є абсолютно виправданим. Відповідно, саме на прокурора покладається обов'язок довести необхідність проведення цієї СРД, що впливає із функції прокурорського нагляду, та відобразити належну аргументацію в постанові. При цьому, з психологічної точки зору, ситуація ускладнюється тим, що постанова прокурора про проведення ексгумації є остаточною, вона не потребує узгодження з прокурором вищого рівня, не підлягає судовому контролю, що підсвідомо може підштовхувати прокурорів до зниження стандартів обґрунтування цього процесуального рішення. Водночас, на наш погляд, така практика є небезпечною і навіть хибною з позиції перспектив подальшого підтримання публічного обвинувачення в суді, оскільки створює ризик того, що в судовому розгляді отримані в результаті ексгумації докази будуть поставлені під сумнів, як такі, що здобуті на підставі незаконного рішення. Тож, підготовці до такої СРД як огляд трупа, пов'язаного із ексгумацією, зокрема і в контексті складання постанови прокурора, варто приділяти належну увагу, враховуючи при цьому низку рекомендацій, що є суттєвими для проведення саме цієї слідчої дії.

Оскільки, як зазначалося вище, постанова прокурора про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, не підлягає оскарженню, для виявлення проблемних моментів, ми звернулися до непоодинокі судової практики та узагальнили рішення слідчих суддів, ухвалених за результатами скарг на постанови прокурорів про відмову в задоволенні клопотань про проведення ексгумації.

Це дало змогу виявити проблеми та тенденції аргументації необхідності проведення цієї СРД. Так, узагальнення практики слідчих суддів [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12] дало можливість виокремити наступні значущі аспекти, врахування яких є вкрай необхідними для забезпечення законності проведення розглядуваної СРД.

Важливим аспектом є чітке дотримання вимог КПК щодо оформлення постанови прокурора як правової підстави для проведення ексгумації. На перший погляд дана проблема може видатися зайвою чи надуманою. Однак, узагальнення практики доводить, що інколи все ж трапляються випадки нехтування представниками сторони обвинувачення очевидними вимогами у документальному оформленні правової підстави для проведення даної СРД. Наприклад, у справі № 521/16109/16-к суддя визнав постанову про ексгумацію трупа та протокол ексгумації трупа недопустимими доказами через те, що вони отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод потерпілої, зокрема: а) у матеріалах кримінального провадження відсутній оригінал постанови про ексгумацію трупа, у той час як копія цього процесуального документа не може бути доказом по справі; б) постанова про ексгумацію трупа складена неуповноваженим суб'єктом; в) у постанові про ексгумації трупа було посилення на кримінальне провадження, якого фактично не існувало [13]. Слід зазначити, що у цьому рішенні суддя констатує порушення кримінального процесуального законодавства, яке діяло станом на 2008 р., однак, на погляд автора, це не знижує ілюстративності наведеного прикладу.

Врахування думки експертів щодо прогнозованої результативності проведення СРД. Ексгумація, як того вимагає КПК, проводиться за участі судово-медичного експерта (ч. 2 ст. 239 КПК України). Водночас, з огляду на відсутність у прокурора спеціальних знань, необхідних для проведення ексгумації, консультативну допомогу відповідних експертів (спеціалістів) варто використати також приймаючи рішення про проведення цієї СРД. Наприклад, у справі № 127/4486/19 перш ніж прийняти постанову про огляд трупа, пов'язаного із ексгумацією, прокурор звернувся до бюро судово-медичної експертизи, де отримав інформацію про неможливість встановити наявність причинного зв'язку між тілесними ушкодженнями та смертю, а також визначити причину смерті після ексгумації. Це було пов'язано з тривалим строком, який пройшов після поховання трупа та трупними змінами, які відбулись впродовж цього часу. При цьому, як було вказано у відповіді з бюро судово-медичної експертизи, експерти можуть вирішити питання щодо причин смерті шляхом вивчення медичної документації. Як наслідок, прокурор прийняв постанову про відмову у задоволенні клопотання потерпілої про огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, а слідчий суддя визнав таке рішення обґрунтованим [5];

Врахування своєчасності та обґрунтованості проведення СРД. Судовій практиці відомі випадки, коли учасники кримінального провадження передчасно заявляють клопотання про проведення цього різновиду огляду. Безперечно, з одного боку затягування із проведенням ексгумації (за умови дійсної її необхідності) загрожує втратою доказів, зважаючи на природні процеси, що відбуваються із трупом з плином часу. Однак, з іншого боку, як вже зазначалось, ексгумація є організаційно і технічно складною слідчою дією, яка до того ж подекуди може входити в конфлікт з морально-етичними цінностями. Відтак, рішення про проведення ексгумації має бути зваженим й обґрунтованим прокурором вже наявними у провадженні доказами.

Розглянемо деякі приклади із судової практики. Наприклад, у справі № 359/ 1334/21 слідчий суддя визнав обґрунтованою постанову прокурора про відмову у проведенні ексгумації, виходячи з того, що на день розгляду клопотання потерпілого у кримінальному провадженні не проведені необхідні СРД для вилучення медичної документації, не проведено судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті. Натомість, у подальшому у разі виникнення сумнівів у об'єктивності висновків експертизи, буде вирішено питання про наявність підстав для проведення ексгумації [7].

Ще одним прикладом є справа № 761/33562/21, у якій прокурор виніс постанову про відмову в проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, посилаючись на те, що у кримінальному провадженні проводиться судово-медична експертиза, результати якої ще не відомі. Питання ексгумації може бути вирішено за запитом відповідного експерта. Слідчий суддя визнав таке процесуальне рішення обґрунтованим та відмовив заявнику у задоволенні скарги на постанову прокурора [6].

Врахування необхідності ексгумації трупа для оцінки вже отриманих доказів на предмет їх достовірності. Судовій практиці відомі випадки, коли слідчі судді задовольняли скарги учасників провадження на постанови прокурорів про відмову в задоволенні клопотання про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. При цьому основним аргументом доволі часто слугували розбіжності між окремими доказами (до прикладу, між протоколом огляду місця події (у тому числі огляду трупа)) і висновком експерта за результатами судово-медичної експертизи [9, 10]), а відтак виникала потреба у перевірці таких доказів на предмет їх достовірності.

Для ілюстрації наведемо деякі приклади із судової практики. Так, у справі № 243/62129/17 було встановлено, що згідно з висновком судово-медичної експертизи зуби на час дослідження трупа цілі. Водночас, на зображеннях, долучених до протоколу огляду місця події, зуби частково відсутні та маються незначні пошкодження м'яких тканин лицьової частини голови. Названі тілесні ушкодження у ході дослідження експертом не описані та по ним не надані висновки. Тож, суд визнав ексгумацію необхідною і задовольнив скаргу на постанову прокурора про відмову у проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією [10]. Аналогічних висновків дійшов суд у справі № 295/5743/22 [9].

Врахування необхідності ексгумації трупа з огляду на раніше допущені процесуальні порушення при отриманні доказового матеріалу. Судовій практиці відомі випадки, коли підставою ексгумації були процесуальні порушення, допущені органом досудового розслідування під час проведення інших СРД, предметом дослідження яких був труп. Наприклад, у справі № 753/22839/17 потерпілий оскаржував постанову прокурора про відмову у задоволенні клопотання про проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (мета – відібрання біологічного матеріалу). Це пов'язано з тим, що ідентифікація трупа проводилась по фотознімкам, а біологічний матеріал для ДНК-досліджень не відбирався. Тож, у заявника виникли сумніви щодо прямого родинного зв'язку з померлим. Задовольняючи скаргу, слідчий суддя виходив з того, що органом досудового розслідування допущено процесуальні порушення під час пред'явлення трупа для впізнання. За матеріалами кримінального провадження (йдеться про довідку видану адміністрацією кладовища, дозвіл на захоронення виданий прокуратурою та протокол пред'явлення трупа для впізнання) труп спочатку поховали (08.06.2017), потім отримали дозвіл на його поховання (15.06.2017), а потім пред'явили для впізнання (21.06.2017). Фактично впізнання трупа проводилось за фотознімками, але в протоколі відсутні відомості про це та відсутні фотознімки, за якими проводилось впізнання [8].

Врахування думки родичів особи, щодо тіла якої ставиться питання про ексгумацію. На сьогодні однією із особливостей процесуального порядку проведення цієї СРД є відсутність у прокурора обов'язку враховувати думку родичів особи, щодо тіла якої ставиться питання про ексгумацію. Водночас, в юридичній науці це питання вже було розглянуто (щоправда лише в контексті захисту прав потерпілих), що дало можливість зробити висновок про незахищеність прав потерпілих, які заперечують проти ексгумації, посилаючись на релігійні, етичні переконання тощо. Як вказують науковці, це пояснюється тим, що постановою прокурора про проведення ексгумації не підлягає оскарженню під час досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 303 КПК України. Скарга може бути предметом розгляду лише під час підготовчого провадження у суді (ч. 2 ст. 303 КПК України), що в контексті захисту морально-етичних аспектів втрачає актуальність для заявника, оскільки ексгумація вже буде проведена [див.: 14, с. 148]. Відтак, дослідниками пропонувалось внести зміни до чинного законодавства, спрямовані на забезпечення врахування думки потерпілих при прийнятті прокурором рішення про ексгумацію, а також встановлення процедури попереднього судового контролю у випадку ненадання потерпілими згоди на проведення цієї СРД. Зокрема, Д.Л. Аббасова з метою забезпечення прав та законних інтересів потерпілих у питаннях проведення ексгумації трупів їх близьких родичів пропонувала ч. 1 ст. 239 КПК України «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» викласти у редакції: «Рішення про проведення ексгумації оформлюється постановою прокурора, копія якої вручається потерпілому. Якщо потерпілий заперечує проти проведення слідчої дії, прокурор звертається до суду з клопотанням про надання дозволу на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. Клопотання розглядається у порядку, передбаченому статтею 163 цього Кодексу. Обов'язок доказування неможливості встановити обставини вчинення кримінального правопорушення у інший спосіб, окрім проведення ексгумації, покладається на прокурора» [14, с. 150]. Підтримуючи таку позицію Д.Л. Аббасової концептуально, та спираючись на власний професійний досвід автора статті, все ж варто вказати на її спірність у частині визначення саме потерпілого як суб'єкта, згоду якого варто отримувати прокурору для проведення ексгумації близького родича. Річ у тім, що з позиції морально-етичних міркувань, на що саме й звертає увагу Д.Л. Аббасова, значення має не процесуальний статус родича похованої особи, а сам факт родинних зв'язків з померлим (який власне й переводить ситуацію в морально-етичну площину, оскільки ексгумація тіла близького родича може завдавати душевних страждань). Відтак, на переконання автора статті, позиція Д.Л. Аббасової може бути удосконалена шляхом заміни у запропонованій нею законопроектній конструкції потерпілого на близького родича особи, щодо тіла якої ставиться питання про ексгумацію.

Врахування криміналістичних рекомендацій на етапі планування огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Безперечно, успіх проведення слідчої дії значною мірою залежить не лише від дотримання вимог кримінального процесуального закону, а й від належної організаційно-криміналістичної підготовки до проведення СРД. Як справедливо наголошувалось науковцями, необхідність приділення належної уваги тактиці проведення такої слідчої дії як ексгумація актуалізується її

мінімальним процесуальним врегулюванням [див.: 15, с. 71]. У цьому контексті варто підтримати позицію М.Й. Кулик, яка рекомендує: а) встановити точне місце поховання трупа, який підлягає ексгумації; б) визначити дату ексгумації, яка не має припадати на релігійні свята, дні народження, смерті чи поминання покійного, щоб не викликати конфліктів на ґрунті релігійних переконань. Разом з цим, рекомендується утриматись від проведення СРД у вихідні та святкові дні, коли на цвинтарі можливе скупчення третіх осіб; в) визначити час ексгумації, враховуючи природні чинники (наприклад, стан ґрунту: сухий, вологий, промерзлий тощо), технічну складність виконання роботи (наприклад, наявність пам'ятників); г) вирішити питання про коло осіб, які можуть взяти участь у СРД (у цьому ключі привертає увагу пропозиція залучити священнослужителя для подолання протидії близьких родичів покійного або мінімізації конфліктних ситуацій, що можуть виникнути під час проведення СРД); д) обрати технічні засоби для розкопки могили та виймання трупа з місця поховання, а також засоби транспортування трупа і предметів, виявлених при ньому; е) підготувати засоби фіксації результатів СРД [15, с. 75–77].

Особиста участь прокурора під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Дослідження питань нагляду прокурора під час ексгумації вимагає згадати не лише про участь прокурора під час складання постанови (як обов'язкової форми участі) та підготовки до проведення СРД, а також про його участь під час безпосереднього проведення СРД (що є, як ми зазначали вище, факультативною, але бажаною формою, особливо у кримінальних провадженнях де досвід або кваліфікація слідчого не є достатніми). Аналіз судової практики та юридичної літератури дозволяють вказати, що безпосередня участь прокурора під час проведення такої НСРД як огляд трупа, пов'язаний із ексгумацією, має бути спрямована на забезпечення дотримання (а) нормативних вимог; (б) криміналістичних рекомендацій.

Що стосується забезпечення дотримання вимог законодавства, то слід зазначити, що прокурор відповідає за допустимість доказів, зібраних на стадії досудового розслідування. Тож, СРД мають проводитись у відповідності як до вимог кримінального процесуального законодавства, а коли йдеться про ексгумацію – також і у відповідності до законодавства, що регламентує сферу функціонування місць поховання, санітарні норми і т. ін. [16, с. 317]. В протилежному випадку сторона обвинувачення ризикує втратити отримані внаслідок ексгумації доказовий матеріал. Наприклад, у справі № 521/16109/16-к слідчий суддя визнав недопустимими доказами матеріали, отримані за результатами ексгумації трупа з огляду, зокрема, на те, що: акти про ексгумацію залишків трупу та їх транспортування в бюро судово-медичної експертизи, а також акти повторного поховання останків покійної не склалися та не виконувалися; під час ексгумації порушено вимоги санітарних правил, оскільки труна із залишками трупу передавалась потерпілій та знаходилась у її квартирі більше восьми годин [13].

Забезпечення прокурором дотримання криміналістичних рекомендацій під час проведення СРД, на думку автора, є не менш важливим, аніж забезпечення дотримання законності проведення цієї СРД, оскільки саме криміналістична тактика значною мірою визначає коефіцієнт корисної дії від проведеної СРД. У цьому контексті прокурору доцільно організаційно забезпечити та проконтролювати виконання: 1) ознайомлення адміністрації цвинтаря з постановою про проведення ексгумації трупа; 2) видалення сторонніх осіб за умовну межу проведення ексгумації; 3) захист могили від можливих атмосферних опадів; 4) інструктаж учасників СРД; 5) консультації з відповідними експертами [15, с. 101].

Отже, прокурору при підготовці до безпосереднього проведення такої СРД як огляд трупа, пов'язаного із ексгумацією варто враховувати низку рекомендацій, зокрема: (а) чітко дотримуватися вимог КПК щодо оформлення постанови прокурора як правової підстави для проведення ексгумації; (б) враховувати думку судових експертів щодо прогнозованої результативності проведення ексгумації; (в) оцінювати своєчасність та обґрунтованість проведення ексгумації; (г) брати до уваги необхідність ексгумації трупа для оцінки вже отриманих доказів на предмет їх достовірності; (д) оцінювати необхідність ексгумації трупа з огляду на раніше допущені процесуальні порушення при отриманні доказового матеріалу, зважати на можливість нейтралізації допущених раніше порушень без проведення ексгумації (при цьому під час нагляду за проведенням інших СРД (предметом дослідження яких є труп) прокурор повинен не допускати процесуальних порушень, які можуть бути підставою для проведення ексгумації); за можливості враховувати думку родичів особи, щодо тіла якої ставиться питання про ексгумацію; враховувати криміналістичні рекомендації при підготовці до проведення цієї СРД.

Висновки. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, є одним із найбільш чутливих різновидів слідчих (розшукових) дій, оскільки передбачає втручання у сферу посмертної недоторканності людини та може мати значний психологічний і соціальний резонанс. Це зумовлює підвищені вимоги до законності, обґрунтованості та етичної виваженості процесуальних рішень прокурора.

Постанова прокурора є єдиною правовою підставою для проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, що покладає на прокурора-процесуального керівника особливу відповідальність за визначення достатніх підстав для її проведення. Відсутність судового контролю за цим рішенням підсилює значення стандартів обґрунтування постанови прокурора.

Під час підготовки та проведення цієї СРД наглядові повноваження прокурора реалізуються у двох формах: обов'язковій – прийняття мотивованої постанови про проведення ексгумації, що передбачено ч. 1 ст. 239 КПК; факультативній, оскільки особиста участь прокурора у проведенні огляду трупа не є обов'язковою.

Аналіз судової практики свідчить про наявність типових проблем, які мають місце під час ініціювання, підготовки до проведення та проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією: 1) неналежне оформлення постанови прокурора; 2) відсутність достатньої аргументації необхідності ексгумації; 3) ігнорування думки судових експертів щодо можливості отримання доказів; 4) передчасність або, навпаки, необґрунтоване зволікання з проведенням ексгумації; 5) необхідність ексгумації для перевірки суперечливих доказів; 6) проведення ексгумації як способу усунення процесуальних порушень, допущених раніше.

Судова практика демонструє, що недостатньо обґрунтовані постанови прокурора створюють ризик визнання доказів недопустимими, що ускладнює подальше підтримання публічного обвинувачення та може негативно вплинути на результати судового розгляду.

Важливим елементом забезпечення законності проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією, є залучення експертів на етапі прийняття рішення, оскільки прокурор не володіє спеціальними знаннями щодо можливостей та меж судово-медичного дослідження.

Додаткового нормативного врегулювання потребує питання врахування думки родичів померлого, оскільки чинний КПК не передбачає механізму їхнього впливу на рішення про ексгумацію, що може створювати конфлікт між інтересами слідства та етичними, релігійними чи культурними переконаннями сім'ї.

Підвищення стандартів прокурорського нагляду при прийнятті рішень про ексгумацію є необхідною умовою забезпечення законності, етичної виваженості та допустимості отриманих доказів, що детермінується: чітким фіксуванням підстав; використанням судово-медичних знань; оцінкою своєчасності та пропорційності втручання; врахуванням можливих наслідків для дотримання прав учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Ухвала Борщівського районного суду Тернопільської області від 26 червня 2019 р., судова справа № 594/753/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82703067>.
3. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 15 березня 2017 р., судова справа № 753/3930/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65416844>.
4. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 17 грудня 2019 р., судова справа № 754/17158/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86558794>.
5. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 14 березня 2019 р., судова справа № 127/4486/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80528998>.
6. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 30 вересня 2021 р., судова справа № 761/33562/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101081893>.
7. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 19 лютого 2021 р., судова справа № 359/1334/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95115160>.
8. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 12 грудня 2017 р., судова справа № 753/22839/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71126853>.
9. Ухвала Богунського районного суду м. Житомира від 05 липня 2022 р., судова справа № 295/5743/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105164799>.
10. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 17 липня 2017 р., судова справа № 243/6229/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67806949>.
11. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 29 травня 2018 р., судова справа № 523/5598/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74354623>.
12. Ухвала Борщівського районного суду Тернопільської області від 26 червня 2019 р., судова справа № 594/753/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82703067>.
13. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 10 січня 2018 р., судова справа № 521/16109/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71494133>.
14. Аббасова Д.Л. Етичні норми у кримінальному процесі України: монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 328 с.

15. Кулик М.Й. Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (за матеріалами МВС України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 138 с.
16. Кримінальний процес: підручник / О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026

© Кривоносов Є.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0